

KÖNYVSZEMLE

Az orgonakutatás, ha Linux szoftver volna... ENYEDI Pál, MÁRK Attila, *A Magyar Unitárius Egyház orgonái I. A Háromszék-Felsőfehéri és a Székelyudvarhelyi Egyházkör* (Kolozsvár–Budapest: LFZE Egyházzenei Kutatócsoport – Magyar Unitárius Egyház, 2021), 576 pp.

A kutatóknak is van Murphy-törvény-könyve: a legfontosabb adatok mindig akkor kerülnek elő az irattárak mélyéről, amikor a könyv nemhogy a korrek-túrán is átesett, hanem már éppen út-ban van a nyomdába. Első öröm után összeszorított ököllel, fogcsikorogtatva, tízig elszámolva talán épen marad a vi-rágcserep, s máris lehet előkészíteni a második kiadást, az elsőből holtbizto-san kimarad az új adat. Milyen jó vol-na, ha a könyvek is Linuxként vagy más nyílt forráskódú szoftverként működ-nének, amihez bármikor hozzá lehet tenni, ki lehet javítani, s ha előkerül az a bizonyos adat, akkor máris be lehetne írni a könyvbe. Kutatók–Murphy: 1:0.

Különösen igaz ez az orgonakuta-tásra: a levéltári adatok fontosságának újrafelfedezése zajlik, és egyre több ho-mályos részlet kristályosodik ki, eddig nem ismert adat bukkan elő, egyre több orgona története és orgonaépítő munkássága tisztázódik, és egyre több eddig ismert orgona- és orgonaépítő-történeten kell javítani, szükséges ki-egészíteni, pontosítani.

Enyedi Pál és Márk Attila első kö-zös kötete jelzi, hogy az unitárius egy-

ház is immár beállt a sorba, és összegzi templomi hangszereinek történeteit. Az erdélyi római katolikus és reformá-tus egyház berkeiben kisebb-nagyobb hullámokban már foglalkoztak/foglal-koznak e témával, amelyhez szervesen csatlakoznak a „világi” szervezésben, kezdeményezésre indult kutatások, de ilyen rendszerezett, mindent átfogó munkára még nem volt példa. Külön érdeme, hogy Márk Attila kántor, or-gonakutató kezdeményezését, amely-hez gondviselészerűen csatlakozott Enyedi Pál professzor, az unitárius egyház vezetősége felkarolta, támogat-ja, s mondhatni hivatalos programmá tette. Ennek első kézzel fogható és ol-vasható eredményét veheti kézbe im-már fél éve az érdeklődő olvasó, s majd ha megjelenik a további két kötet, ak-kor Erdélyben/Romániában elsőként az unitárius egyház mondhatja el ma-gáról, hogy templomi hangszereit tel-jességében felmérte, történetét kiku-tatta, az elpusztult, elkallódott orgonák adatait összeszedte, és mindezeket közkinccsé tette. És ezzel nemcsak az unitárius egyház történeti adattára gazdagodik, hanem az egész erdélyi

orgonatáj (Erich Türk kifejezése) színesedik, és útmutatóul szolgál más egyházaknak és kutatóknak.

Az erdélyi orgonakutatás nem újkeletű kezdeményezés. Dávid István *Műemlék orgonák Erdélyben* (1996) című orgonarepertóriumja törte meg a jeget, mely az 1970-es évek végén, a református egyházban elkezdett kutatásainak felekezeti szintre bővített végeredménye. Ezzel nagyjából párhuzamosan Geréd Vilmos az erdélyi római katolikus templomokban mérte fel az orgonaállományt. Hermann Binder *Orgeln in Siebenbürgen* (2000) című alapműve főként az erdélyi szász evangélikus egyház orgonáit mutatja be, majd felekezeti szintű munkák sora követte ezeket: Molnár Tünde: *Orga în Transilvania – constructori de orgi și instrumente noi create în secolul al XX-lea* (2005), Csíky Csaba: *Kolonics – Orgonaépítészet a 19. századi Erdélyben. Orga în secolul al 19-lea în Transilvania* (2007), Erich Türk: *Orga în continuă evoluție* (2007), Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében* (2008), Windhager-Geréd Erzsébet: *István Kolonics (1826–1892). Orgelbaumeister aus Szabadka in Siebenbürgen I.* (2009) és II. (2010), ugyancsak Erich Türk: *Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkerise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud. Három észak-erdélyi megye orgonatája: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye* (2014). Online orgona-adatbázisok is készültek: a

Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyháza (Ursula és Kurt Philippi munkája), a bánsági orgonaké (Franz Metz munkája) és a temesvári Nyugati Egyetemé, amely ambiciózus célként a romániai orgonák teljes feldolgozását tűzte ki célul 2006–2008 között. S végül e sorok szerzője az *Orgonáknak zengések – A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyék orgonái* (2019) című könyve zárta eddig e sort. A teljesség igénye nélkül készített felsoroláson kívül még tudományos lapokban vagy újságokban megjelent kisebb tanulmányok, cikkek sorozata jelzi a kutatás folytonosságát. E munkák különféle szempontok szerint vizsgálták a templomi hangszereket: időszakokra vagy orgonaépítők munkásságára szűkítve (Molnár, Csíky, Windhager-Geréd), egy-egy vidék orgonáit bemutatva (Türk 2014), vagy megmaradtak az egyházi határok között (Ursula és Kurt Philippi, Sipos Dávid).

A felekezeti behatárolást követi a Márk–Enyedi-kutatás, de amint látni fogjuk, az eredmények nem maradnak az unitárius egyház határain belül. Sok esetben a felekezeti szűkítés sem elegendő, hogy a kutatást átláthatóvá, a végeredményt pedig belátható időben publikálhatóvá tegyék, de öröm az ürömben, hogy az unitárius egyház mérete ezt megengedi, és nem telik évtizedekbe, míg a szerzőpáros a projekt végére jár. A kezdet pedig tartalmas és szemrevaló.

Közel 600 oldalban sikerült összefoglalni két egyházkör – a Háromszék-Felsőfehéri és a Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházkör – orgonáinak történetét, mindkét egyházkörben 18-18 egyházközség egy vagy több hangszerét bemutatva. A tulajdonképpeni 36 tételes orgonarepertóriumot pedig egy gyakorlati és használati útmutatóként szolgáló bevezető és a végén magyarázó, ismertető, értelmező rész keretezi, ez utóbbiban kapott helyet egy eddig nem túl gyakran alkalmazott gyűjtemény, amely a szerzők által fontosnak tartott, válogatott dokumentumok szó szerinti közlését tartalmazza. A bevezetőben a szerzők óvakodtak az általános orgonatörténeti ismertető közlésétől, hiszen azt annyian és annyi helyen leírták már, inkább az unitárius jellegzetességekre fektették a hangsúlyt, amely a reformátusokéhoz hasonlóan az orgona időszak elutasításában csúcsonyosodott, s amelynek egyes következménye a viszonylag késői orgonaépítési „hullám”. Az unitárius orgonakutatás történetének rövid összefoglalója után a felhasznált forrásokat mutatják be. A könyv szerkezetének ismertetése után következik a tulajdonképpeni orgonarepertórium.

A repertórium az illető egyházkör egyházközségeit névsor szerint veszi sorra, az elején egy térképen külön mértani alakzatok jelölik azokat az egyházközségeket, ahol jó vagy éppen romos állapotban, de megvan az orgona, ahol megsemmisült, s így csak le-

véltári adatok vannak róla, és végül azokat a helyszíneket, ahol eddig nem volt sípos orgona a templomban. Az orgona történetét megelőzi a település, egyházközség rövid ismertetése (Orosz Otília Valéria is ezt a módszert választotta), amelyet őszintén szólva eddig tölteléknek gondoltam, de e munkát olvasva döbbenem rá, hogy megfelelő méretben és mennyiségben adagolva ez az érthetőséget segíti: rávilágít a gyülekezet orgonabeszerezésének, a javításoknak a hátterére, körülményeire, a gyülekezet anyagi lehetőségeire, magyarázza, hogy mi miért történhetett. Miért építettett a gyülekezet olyan hamar/későn orgonát, miért nem sikerült újat beszerezni, vagy éppen miért volt egy-egy orgonaépítés sikertörténet? Magyarán kontextusba helyezi a bemutatni kívánt mikrotörténetet. Az egyházközségek orgonatörténetei pedig a legváltozatosabb képet mutatják: orgonák vándorolnak egyik felekezet-től a másikhoz, egyik gyülekezetből a másikba, felvásárolják orgonaépítők, eladják másnak, javítják őket, vagy összeroskadnak és síponként szép lassan elkallódnak. Az elkallódott, megsemmisült orgonák nagy száma újból megerősíti, hogy a levéltári kutatás mennyire fontos e témában is: ezekről a hangszerekről tárgyi emlék híján csak levéltári forrásokból lehet tudomásunk, s egy-egy bőbeszédűbb (vagy inkább „bőírású”) jegyzőkönyvíró jóvoltából ismerhetjük meg technikai jellemzőit is. Ezek is hozzátartoznak az

erdélyi orgonatójához, és árnyalják az igények, igénylők és – sajnos kevesebb esetben – a kivitelezők körét.

Az egyházkörök szerint felosztott fejezetek végén pedig összesített táblázatban tekinthetjük át az egyházkör orgonái „élettörténetének” főbb eseményeit, így össze tudjuk hasonlítani egy-egy egyházkör orgonaépítési folyamatait, de össze lehet vetni más egyházak orgonastatisztikájával is. A megsemmisült, elkallódott vagy ismeretlen sorsú hangszerek mellett feltűnően nagy számban vannak olyanok is, amelyeket orgonaépítőknek adtak el, s amennyiben további sorsuk ismeretlen, statisztikailag az eltűnt hangszerek számát erősítik, de nem jelenthetjük ki biztosra, hogy teljesen megsemmisültek. Más egyházközségeknél, felekezeteknél lehet, hogy megvannak, akár csak alkatrészeikben, akár a maguk egészében átalakítva-felújítva. A szerzőpáros minden esetben jelzi is a fordított helyzetet, amikor fennáll a gyanú, hogy a templomban olyan hangszert állított fel az orgonaépítő, amelyet máshonnan vásárolt fel, és ha lehet, akkor a stílusjegyek, szerkezet alapján az eredeti építőt is megpróbálják meghatározni. De vajon mi lett azoknak a hangszereknek a sorsa, amit ezekből a gyülekezetekből vásárolt fel az orgonaépítő? Talán ezekre is fény derül.

A kötet végén kapott helyet a már említett dokumentumválogatás, s mivel a teljes egészében vagy a szöveg-

testben részleteiben idézett iratok nagy része 19. századi, ezért igen előzéke-nyen egy kis szótárt is készítettek a szerzők, amelynek segítségével közérthetővé válnak a régi, latin vendégszavakban gazdag szövegek. A könyv végét pedig a szinte kötelező személy- és helységnévmutató zárja, amelynek készítése talán a legunalmasabb része a könyvírásnak, de szinte a legfontosabb része: az olvasó pillanatok alatt megtalálja a kötetben az őt érdeklő részletet.

Ezen információtömkeleget igen szépen csomagolták. A közel 600 oldalas kötet tördelése áttekinthetővé teszi a korpuszt, és ügyesen oldották meg a lábjegyzetelést is. Mindig nagy dilemma, hogy a fontosnak ítélt részletek és a kötelező hivatkozások mennyisége mennyire töri meg a főszöveget, és mennyire követhető. Az olvasó elleni alattomos merénylet, amikor az összes lábjegyzetet a kötet végére helyezik, és akkor gyakorlatilag három kéz szükséges az olvasáshoz. Minden csapdát elkerülve ötletesen oldották meg a problémát a szerzők: a lábjegyzetek számozása egyházközségenként újra-kezdődik, és nem jutunk el oda, hogy az utolsó fejezet lábjegyzeteinek száma már elfoglalja a fél sort. A krétázott papír méltó felület a hangszerek királynőjének fényképeihez, nem vesznek el a részletek, és a fényképészek sikeresen vették a felmerülő akadályokat: az orgonát sikerült mindig olyan szögből fényképezni, hogy a legkevésbé se zavarja a belógó csillár, virágcserep, váza,